

ZEYDİYYE MEZHEBİ, İMAMET ANLAYIŞI VE SAHÂBE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ*

Mehmet ÜMİT**

Öz

Zeydiyye, Şia'nın Ehl-i Sünnet'e en yakın kolu olup, sahâbe hakkındaki görüşleri imâmet anlayışları çerçevesinde şekillenmiştir. Zeydiler, Hz. Peygamber döneminde sahâbenin İslam'a bağlılıkları, sadâkatle İslam'a hizmet ettikleri ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra sahâbenin en faziletlisi olduğu hususunda müttetikler. Ancak bundan sonra onlar hakkındaki görüşleri imâmet anlayışları ve sahâbenin halife seçimlerindeki tutumlarına paralel olarak şekillenir.

Bu çerçevede Cârüdiler Hz. Ali'den önce halife olan sahabeyi gâsıp olarak niteleyip, onları ve taraftarlarını kötüleyip, tekfirle itham ederler. Onlardan ilim alınamayacağını belirtirler. Dinî bilgi için Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin evladına dayanırlar. Betriler ve Süleymânîler ise, genel olarak sahâbeyi hayırla anarlar ve onlardan ilim alınabileceği, ilimde hiç kimsenin ayrıcalıklı kılınmadığı anlayışını benimserler. Zeydî imamları ve alimleri ise genel olarak sahâbeye karşı tevellî tutumunu benimseyenler ve sahâbe hakkında kötüleme ve fıska nitelemeye karşı olmakla birlikte dostluk veya düşmanlık tutumunu benimsemeyip, çekimser kalanlar şeklinde iki temel yaklaşıma sahiptirler. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki onlar, Muaviye b. Ebî Süfyan, Amr b. As, Ebû Musa el-Eş'arî gibi bazı şahısları söz konusu sahâbe içerisine dahil etmezler. Faziletleri hususunda Hz. Ali'den önceki halifelerden Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den bahsederken Hz. Osman'a pek atıfta bulunmazlar. Çağdaş Zeydî alimler de Zeydî imamlarının sahâbe hakkındaki anlayışlarına paralel bir tutum benimserler.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, imâmet, Sahâbe, sebbetme/kötüleme, Carudiler, Betriler, Süleyman b. Cerîr, Zeyd b. Ali, el-Kâsım er-Ressî, el-Hâdî İle'l-Hakk.

Titel: Zaydiyya Sect and Their Views about Imamate and the Sahâba (Companions of the Prophet)

Abstract

Zaydiyya is Shia's nearest branch to Ahl al-Sunnah and their views on the Sahâba were formed within the framework of the concept of imamate. Zaydis unanimously agree on Companions'

* Bu makalenin ilk kısımlarında, "Zeydilerin Sahabe Hakkındaki Görüşleri" (*İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe -Sahabe Kimliği ve Algısı-*, İSAV-Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, ss. 379-388) başlıklı tebliğimizden yararlanılmıştır.

** Doç.Dr. , Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi-Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

commitment to Islam, and their faithful service to Islam during the time of the Prophet, and they also believe that Ali was the most virtuous of the Companions after the death of the Prophet. But then their views on the Sahâba formed parallel to their imam-at concept and the attitude of the Companions to caliph elections.

In this context the Jarudites consider the caliphs before Ali as usurper and they accuse them and their followers of disbelief. They say ilm (religious knowledge) cannot be taken from them. They rely on descendant of Hasan and Hüseyin for religious knowledge. The Butriyya and Suleymaniyya in general consider the Sahâba good, and they say that religious knowledge can be taken from all Sahaba. The Zaydi Imams and scholars have two different attitudes toward the Sahâba: Some of them loved (tawalla) the Sahâba, some other have remained silent about them. However, they exclude some people such as Muaviya b. Ebî Sufyân, Amr b. As, and Abû Musa al-Ash'arî from the Sahâba. They mention Abu Bakr and Omar as previous caliphs but they do not refer Othman. Contemporary Zaydi scholars also adopted a parallel position to the understanding of Zaydi Imams about the sahaba (Companions).

Keywords: Zaydiyya, imâmate, Companions/Sahâba, blasphemy, Jârudites, Butriyya, Suleyman b. Jarîr, Zayd b. Ali, al-Kâsim al-Rassî, el-Hâdi İla'l-Hakk

ZEYDİYYE MEZHEBİ VE İLK ZEYDÎ GRUPLAR

Zeydiyye, Şîa'nın alt bir kolu olup, siyasi olarak Zeyd b. Ali'nin 122/740 yılındaki ayaklanmasıyla ortaya çıkmıştır. Zeydiyye ismi, mezhebin kurucusu olarak görülen Zeyd b. Ali'nin ismine nisbetle verilmiştir. Emevîlere karşı ayaklanmasının hazırlık aşamasında Kûfe Şîilerinden bir grup, Zeyd'e Hz. Ali'den önce halife olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki görüşünü sormuşlar. Zeyd b. Ali de onlar hakkında olumsuz bir şey söylemeyip, hayırla andığı ve onlardan uzaklaşmadığı için bu grup, Zeyd'ten desteklerini çekmiş ve yeğeni Cafer Sâdık'ı desteklemişlerdir.¹ Sonuçta Zeyd'in yanında kalanlar Zeydîler olarak isimlendirilmiştir.²

İlk Zeydiyye, genel olarak erken dönem Kûfe Şîiliğindeki iki akımdan yani Cârüdiyye ve Betriyye'den oluşmaktaydı.³ Cârüdiyye, daha önce Muhammed Bâkır'ın taraftarı olan Ebu'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir'den

1 Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzûrî (279/892), *Kitâbu cûmelin min Ensâbi'l-eşraf*, I-XIII, Tahk. ve takd.: Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1997, c. III, s. 436; Ebû Said Neşvânû'l-Himyârî (573/1175), *el-Hûru'l-in*, thk. Kemal Mustafa, Dâru Âzâl-Mektebetü'l-Yemeniyye, Beyrut-San'a 1985, ss. 238-239.

2 Ümit, "Zeydîlerin Sahabe Hakkındaki Görüşleri", s. 381.

3 Wilferd Madelung, "Zaydiyya", *EI(2)*, c. XI, E.J. Brill, Leiden 2002, ss. 477-481, s. 477.

sonra böyle isimlendirildi. Ebu'l-Cârûd'un, Muhammed Bâkır'ın çoğu taraftarınca terk edilen Zeyd b. Ali'yi desteklediği kaydedilir.⁴

Betriyye, başlangıçta Muhammed Bâkır'ın bazı öğretilerini kabul etmeyen, önde gelenlerinin Kûfeli Kesîr en-Nevâ, Sâlim b. Ebi Hafsa (133/750), Hakem b. Uteybe (114/732), Seleme b. Kuheyl (122/740) ve Ebû Mikdâd Sâbit el-Haddâd, olduğu ılımlı Şiilerden bir gruptu. Muhammed Bâkır zamanındaki bu Betrî liderler öğretisindeki belirsizliklerden dolayı Bâkır'ı eleştirirler ve onu dinde biricik otorite olarak kabul etmezler.⁵

Betriyye, genel Kûfe Hadis hareketinin bir parçası olup, Zeydiyye arasında da önceleri onların görüşleri yaygın idi. Kûfe hadisçiliği II./VIII. asrın sonları ve III./IX. asırda Sünnîlik tarafından özümseince Zeydiyye içerisinde, Cârûdiyye'nin imâmet görüşleri hakim hale geldi.⁶

Diğer mezhepler gibi Zeydiyye de süreç içerisinde bir fırka olarak teşekkül etmiştir. Bu çerçevede Zeydiyye ekolünün fikrî gelişimi, Zeyd b. Ali ile başlamış, Kâsım Ressî (246/860) ve onun nesli döneminde Şia içerisinde farklı ve sistemli bir kelamî yapıya kavuşmuştur. Zeydî düşünce, Kâsım Ressî'nin torunu Hâdî İlelhak Yahya b. Hüseyin (298/911) ile birlikte artık tamamen şekillenmiştir. Mezhebin temel esasları, Tevhîd, Adl, el-Va'd ve'l-Va'id, el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker ve İmâmet'tir.⁷

Zeydiler ilk olarak 250/864 yılında Güney Hazar bölgesinde Taberistan'da⁸ devlet kurmuşlardı. Hz. Hasan evladından Hasan b. Zeyd

4 Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Şirşir en-Nâşi el-Ekber (293/906), *Mesâilü'l-İmâme ve muktetefât min kitâbi'l-ıvsat fi'l-makâlât*, thk. Josef van Ess, Beyrut 1971, ss. 42-43; Kummî-Nevbahî, *Şii Fırkalar Kitâbu'l-makâlât ve'l-fırak-Fıraku's-Şia*, çev.: Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu-Ramazân Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, ss. 178-181; İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun 1996, s. 81; Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, İSAM yayınları, İstanbul 2010, s. 101.

5 Kummî-Nevbahî, *Şii Fırkalar*, ss. 77-78, 183-188.

6 Wilferd Madelung, "Batriyya or Butriyya", *EI(2) Supplement*, c. XII, Leiden-Brill 2004, ss. 129-130.

7 Hâdî İlelhak Yahya b. Hüseyin (298/910), *Usûlü'd-Dîn*, (tahk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli, *Mecmûu Resâil-i'l-Hâdî ile'l-Hak* içinde) Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1421/2001, ss. 191-196; Emîr Hüseyin b. Bedrüddin Muhammed (663/1265), *Yenâbiu'n-nasiha fi'l-akâdi's-sahiha*, thk. Murtazâ b. Zeyd Mahatvarî Hasenî, Mektebetü Bedr, San'a 1420/1999, s. 25 vd. Ayrıca bk. İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihçe ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İSAV yay., İstanbul 1993, ss. 557-600, ss. 578-587; Yusuf Gökâl, "Zeydiyye mezhebinin görüşleri, kültürel mirası ve İslam düşüncesine katkıları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007), ss. 95-112.

8 Taberistan Zeydileri hakkında bkz. Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens., İstanbul 1998, ss. 66 vd.; Yusuf Gökâl,

(270/884), 250/862 yılında Taberistan'a gelip, burada Tahiroğullarının hakimiyetine son vermiş ve Taberistan Zeydî Devleti'ni kurmuştur. Bu devletin bölgedeki alt yapısı; siyasi olarak mevcut iktidarla başı dertte olan Fatıma evladının iktidar merkezinden uzakta bulunan söz konusu bölgelere gelip faaliyetlerde bulunmalarıyla,⁹ fikrî olarak da Medine yakınlarında Ress'te bir ders halkası oluşturan Kâsım Res-sî'ye çok çeşitli beldelerden gelerek, onun fikirlerini öğrenip, memleketlerine geri dönen öğrencileri¹⁰ ve yine öğretilerini yaymak amacıyla Kâsım Res-sî'nin bu beldelere gönderdiği dâileri¹¹ vasıtasıyla hazırlanmıştır. Hasan b. Zeyd (270/884) liderliğinde kurulan Taberistan Zeydî Devleti, yaklaşık altmış beş yıl bağımsızlığını sürdürebilmiştir.¹² Zeydiler daha sonra bölgede sürekli bağımsızlıklarını muhafaza edememiş, etkinlik alanları daralmış ve nüfusları azalmış olmakla birlikte, Ruyan, Deylemân ve Gilân'da X./XVI. yüzyılın ilk çeyreğine yani Şah Tahmasb-ı Safevî dönemine kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde bölgede kalan Zeydilerin çoğunluğu On iki İmam Şiiliği'ne geçmiştir.¹³

Zeydiler tarafından diğer bir devlet de 284/897 yılında Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin (298/911) liderliğinde Sa'de merkezli olarak Kuzey Yemen'de kurulmuştur.¹⁴ Taberistan Zeydî Devleti'ne göre çok daha uzun ömürlü olan bu devlet, zaman zaman bağımsızlığını kaybetse de bölgede yaşayan Zeydiler varlıklarını günümüze kadar sür-

Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 1999, ss. 50-113.

- 9 Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, ss. 141 vd. ; Gökalp, *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, ss. 50-62.
- 10 Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, s. 168. Bu yerler arasında Taberistan bölgesi de yer alır. Nitekim Kâsım Res-sî Taberistan halkından Ubeydullah b. Sehl ve Hişam b. el-Mü-sennâ adında iki kişinin tevhid ve Allah'ın sıfatları konusundaki insanların ihtilaflarına dair sorduğu soruları konu alan bir risale yazmış ve bu risale günümüze ulaşmıştır. Bu risalenin Arapça metni ve notlandırılmış İngilizce çevirisi için bk. Binyamin Abrahamov, "The Tabaristânîs' Question Edition and annotated translation of one of al-Kâsım ibn İbrâhîm's Epistles", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 11 (Jerusalem 1988), ss. 16-54.
- 11 Eb'ül-Hasan Hüsameddin Humeyd b. Ahmed Muhallî (652/1254), *Hadâiku'l-verdiyye fi menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*, I-II, Mektebetü Bedr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', San'a 1423/2002, c. II, s. 7.
- 12 Bk. Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, ss. 68-157; Gökalp, *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, ss. 63-103. Krş. M.S. Khan, "The Early History of Zaydî Shi'ism in Daylamân and Gilân", *ZDMG*, Band 125 (1975), Wiesbaden, ss. 301-314, s. 306.
- 13 Wilferd Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, The Persian Heritage Foundation, New York 1988, s. 92; Madelung, "Alids of Tabarestân, Daylamân and Gilân", *Eur*, c. I, s. 885; Abdur-Reffî, *Cunbiş-i Zeydiyye der İrân*, İntişârât-ı Âzâd-ı Endişân, Tahran 1359, ss. 140-141.
- 14 Yemen Zeydiliği hakkında bkz. Yusuf Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2006, ss. 91-177.

dürmüşlerdir. Bugün Zeydiler, en yoğun olarak, Sa'de merkezli Kuzey Yemen'de yaşamaktadırlar. Zeydî ve Mu'tezilî kaynakların pek çoğu da buradaki özel ve genel kütüphaneler vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır.

İLK ZEYDÎ GRUPLARIN İMÂMET ANLAYIŞLARI VE SAHABE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İslam düşünce tarihinde özellikle Şia'nın¹⁵ ve dolayısıyla Zeydiyye'nin sahâbe hakkındaki görüşleri imâmet anlayışları etrafında şekillenmiştir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Zeydiler, Hz. Peygamberin sağlığında sahabenin İslam'a bağlılıkları ve İslam'a sadakatle hizmet ettikleri hususunda hemfikirdirler.¹⁶ Zeydiyye'nin görüşlerindeki farklılaşma, Hz. Peygamberin vefatından sonra halife seçimlerinde sahabenin benimsedikleri tutumları temelinde gündeme gelmiştir. Zira bu husus Zeydilerin imâmet anlayışlarıyla doğrudan ilgiliydi. Bu bağlamda ilk Zeydî fırkaların başta ilk üç halife olmak üzere sahabe hakkındaki görüşlerini de ileri sürdükleri imâmet anlayışları belirlemiştir.

İlk Zeydî fırkalardan Cârûdiler, Hz. Peygamberin, kendinden sonra Ali b. Ebî Tâlib'i ismen değil, sadece Hz. Ali'ye delalet eden nitelikler ile imâmete tayin ettiğini, sahabenin Ali'yi terk ederek dalalet ve küfre düştüğünü, Ali'den sonra imamın Hasan, sonra Hüseyin olduğunu ileri sürmüşler.¹⁷ Dolayısıyla Hz. Ali'den önceki ilk üç halifenin imametini reddetmişlerdir. Onlara göre ilk olarak Hz. Ebû Bekir ve Ömer, Hz. Ali'nin yöneticisi olmuş ve onun hakkını *gasp etmişlerdir. Halbuki* Rasulullah onların üzerine Hz. Ali'yi yönetici ve kendinden sonra halife kılmıştı.¹⁸ Bu anlayışlarına binaen söz konusu ilk üç halifeyi,

15 Bu bağlamda İmâmiyye Şlasi'nin imâmet hakkındaki görüşleri için bk. *Etan Kohlberg, The Attitude of the Imâmi Shî'is to the Companions of the Prophet*, Ph.D. Dissertation, Oxford University, Oxford 1971; a.mf. "Some Imami Shi'i Views on the Sahaba" Jerusalem Studies in Arabic and Islam, V (1984), 143-75.

16 Kohlberg, "Etan Kohlberg, "Some Zaydî Views on the Companions of the Prophet", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 39, No. 1 (1976), ss.. 91-98, s. 92.

17 Nâşî el-Ekber (293/906), *Mesâilu'l-imâme*, s. 42; Eş'arî, *Makâlât*, s. 67; Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev.: Ethem Ruhi Fırlah, TDV yayınları, Ankara 1991, s. 26; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî (548/1153), *el-Mûel ve'n-nihal*, I-III, tsh.: Ahmed Fehmî Muhammed, Dârü's-Surûr, Beyrut 1368/1948, c. I, s. 255. Bu anlayışlarından dolayı Malatî onları Rafizî fırkalara arasında sayar. Bk. Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdîrahman el-Malatî (377/987), *et-Tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bida'*, tah.: Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, Kâhire 1993, s. 23.

18 Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 42; krş. Ebu'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Hayyât (300/912), *Kitâbu'l-intisâr ve'r-reddu alâ İbni'r-Râvendî el-mulhid*, Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye-Dâru'n-Nedveti'l-İslâmiyye, Beyrut-Kâhire 1987-1988, s. 225.

onların imametlerini benimseyip Hz. Ali'yi terk eden sahabeyi ve kendi anlayışlarında olmayan Müslümanları küfürle suçladılar.¹⁹ Cârûdiler, fazilet ve Müslümanların ihtiyaç duyacakları konulardaki ilimde, Âli Muhammed'in küçük veya büyük olsun hepsinin birbirine eşit olduğunu benimsemişler.²⁰ Dolayısıyla dinî bilgi için sadece imam tanıdıklarına değil, Hasan ve Hüseyin evladının tamamına dayanmışlardır.²¹ Bu bağlamda Hz. Peygamberin hadislerinin rivayetinde, başta imamları olmak üzere Ehl-i Beyt'in tamamı otorite olarak kabul edilirken sahâbeye bu hususta yer vermezler.

İlk Zeydî fırkalardan Betriler, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra sahabenin en üstünü olduğunu benimsemişlerdir. Bununla birlikte, ondan önce gelen Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetini Hz. Ali onlara biat ettiği için meşru saydılar. Dolayısıyla onlar hakkında olumsuz bir şey söylemediler. Onları dost edinip, düşmanlarından uzaklaştılar. Hz. Osman hakkında ise çekimser kaldılar, hilafetinin son altı yılında onu halife kabul etmediler.²² Cemel'de Hz. Ali'nin karşısına çıkan Talha ve Zübeyir'i kusurlu bulurlar.²³ Betriler, Cârûdilerin aksine ilimde bütün insanların müşterek olduklarına, ilimde Ali evladından, Arap veya Acemden herhangi bir kimsenin ayrıcalıklı kılınmadığı anlayışını benimsemişlerdir.²⁴ Betri liderlerinden Hasan b. Salih b. Hayy (167-169/784-786), mefdûlün imâmetinin meşrûluğunu ilk öne süren kişi olarak kaydedilir.²⁵ O, Hz. Ali'yi hepsinden üstün kabul etmekle birlikte, bütün sahabeyi dost edinir.²⁶ Sadece Hz. Osman'ın hilafetinin son altı yılı ile ilgili olarak çekimser kalır. Ayrıca onun Hz. Osman'a rahmet dilemediği de kaydedilir.²⁷

19 Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme*, s. 42; Kummi-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, ss. 92-93. Yahya b. Hamza Ebu'l-Cârûd'un onları fıkla suçladığını, küfürle itham edenin ise, Zeydî gruplar arasında zikredilen Sabâh b. Kâsım'ın taraftarları olan Sabâhiyye olduğunu ifade eder. Bk. Yahya b. Hamza el-Hüseynî (747/1346), *Risale Vâzîe li'l-mu'tedîn an sebbi Sahabe*, Meahâ İrşâdu zevî'l-fiten li ib'âdi Gulâtü'r-Ravâfid mine'l-Yemen, te'lifu Ebî Abdîrrahman Mukbil b. Hâdi el-Vâdî, Mektebetü't-Tev'îyyeti'l-İslâmiyye, Dâru'l-Hadis bi Dimâc, Kâhire 1409, ss. 92-99.

20 Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme*, s. 43.

21 Kummi/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 181; Madelung, "Imâma", *EI(2)*, c. III, s. 1166.

22 Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme*, ss. 43-44; Kummi-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, ss. 71, 77-78, 91; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali et-Tûsi (460/1067), *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl el-ma'rûf bi ricâli'l-Keşşi*, thk. Hasan el-Mustafâvî, Dânişgâh-ı Meşhed, Tahran 1348, s. 236 (no: 429).

23 Kummi-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, ss. 184.

24 Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme*, s. 44.

25 Ahmed b. Hamdan b. Ahmed b. Ebi Hâtîm er-Râzî (322/934), *Kütâbu'z-Zîne*, thk. Abdullâh Sellûm es-Samerrâi, Dâru Vâsît, Bağdad 1982, 302.

26 İbn Hazm, *el-Fisal*, I, 369.

27 Cemaluddin Ebi'l-Haccac Yusuf el-Mizzî (742/1341)), *Tehzibu'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessesetü'r-Risale, Beyrut 1992, VI, 181, 184-5; Ebû

Görüşleri Betriyye'ye çok yakın olan Süleyman b. Cerîr ve taraftarları, imâmetin şûrâyla olacağını ve ümmetten iki kişinin mutabakatıyla gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir.²⁸ Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra sahabenin en üstünü ve imâmete en layık olanı olduğunu kabul etmişler. Sahabenin, içtihatla bulunarak imamete Ebû Bekir'i seçmekle hata ettiklerini, ancak bu hatalarının küfrü ve fâsıklığı gerektiren bir hata olmadığını; zira içtihat illetinin onları küfre ve dalalete düşürmeyeceğini öne sürmüşlerdir.²⁹ Hz. Osman'dan teberrî etmiş ve isyancıların kendisini öldürdükleri sebeplerden dolayı onu tekfirle itham etmişlerdir.³⁰ Hz. Ali ile harp edenleri de küfürle nitelemişlerdir.³¹ İlim anlayışında ise Betrîler gibi düşünmüş ve Ali evladı ve onlar dışındakilerden ilim alınabileceği anlayışını benimsemişlerdir.³²

Görüldüğü üzere Betrîler ve Süleyman b. Cerîr taraftarları, imâmet anlayışları bağlamında başta Hz. Ali'den önce halife olanlar olmak üzere genel olarak sahâbeyi küfürle itham etmezler ve kötülemezler. İlim anlayışlarına uygun olarak da, Hz. Peygamberin hadislerini rivayet etmekte Hz. Hasan ve Hüseyin evladına öncelik vermekle birlikte bu hususu sadece onlara hasretmezler ve sahabenin otoritesinde de rivayette bulunurlar.³³ Zeydî fırkaların sahâbe hakkındaki anlayışları, genel olarak, Cârûdîler ile Betrîlerin benimsedikleri iki konum arasında farklı tonlara sahiptirler.³⁴

Abdullah Şemsuddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbi (748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-XXV, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1993, VII, 363-4, 366-7, 371; a.mlf. . *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* [Ebu'l-Fadl Abdulkerimb. Hüseyin el-İrâkî (806/1422)'nin *Zeylu mizâni'l-i'tidâl*'i ile birlikte], I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavved-Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Abdulfettâh Ebû Sünne, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995, c. I, ss. 496-7, 499.

28 Eş'arî, *Makalât*, 68; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 28.

29 Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme*, 44; Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, 9. krş. Neşvânü'l-Hımyerî, *Hûru'l-Ayn*, 203-4.

30 Eş'arî, *Makalât*, 68; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 28.

31 Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, ss. 71

32 Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme*, s. 44.

33 Etan Kohlberg, "Some Zaydî Views on the Companions of the Prophet", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 39, No. 1 (1976), ss. 91-98, s. 98.

34 Bu konuda bk. Yahya b. Hamza el-Hüseyinî (747/1346), *Risale Vâzîe li'l-mu'tedin an sebbi Sahabe*, Meahâ İrşâdu zevi'l-fiten li ib'âdi Gulâtî'r-Ravâfid mine'l-Yemen, te'lifu Ebî Abdîrrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdîi, Mektebetü't-Tev'iyyeti'l-İslâmiyye, Dâru'l-Hadis bi Dimâc, Kâhire 1409, s. 347 vd. ; Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ (840/1436), *Mukaddîmetü'l-bahri'z-zahhâri'l-câmi' lîmezâhibi ulemâi'l-emsâr* [Muhammed Yahya Behrân es-Sa'dî (907/1502)'nin *Kütâbu'l-cevâhiri'l-ahbâr ve'l-âsâr*'i ile birlikte], tsh.: Kâdî Abdullâh b. Abdulkerim el-Curâfî, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1409/1988, s. 95; Yahya b. Hamza el-Hüseyinî (747/1346), *Risale Vâzîe li'l-mu'tedin an sebbi Sahabe*, s. 347 vd.

Zeydî İMAMLARI VE ALİMLERİNİN SAHÂBE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Zeydî alimler, sahâbeyi kötüleme ve küfürle itham etmenin yanlışlığına ilişkin kitaplarında müstakil bölümler tahsis etmişler ve bazen de müstakil eserler yazmışlardır. Buna Yahya b. Hamza el-Hüseyinî(747/1346)'nin *Risale Vâzîe li'l-mu'tedin an sebbi Sahabe*,³⁵ isimli eserini örnek verebiliriz. Bunun dışında Zeydî hadisçilerden Muhammed b. Ahmed Ebi's-Selc (325/937)'in *Fadâilu's-Sahâbe* isimli eseri, Müeyyed Billâh Ahmed b. Hüseyin Hârûnî (411/1020)'nin Kâbûs isimli bir şahsa sahâbeyi ta'n etme hususunda yazdığı risaleyi, Ebu'l-Kâsım el-Bustî (420/1029)'nin *et-Tahkîk fi'l-ikfâr ve't-tefsîk* isimli eserinde sahâbeye ayırdığı müstakil bölümü, Yahya b. Hamza (747/1346)'nin *Etvâku'l-hamâme fi hamli's-sahâbeti ale's-selâme* isimli eseri, Ahmed b. Mîr Hasenî el-Gilî (VIII./ asır)'nin sahabenin faziletleri hakkındaki *Safvetü's-safve* isimli eseri, Yahya b. Hüseyin b. Kâsım (1100/1689)'ın *Münteha'l-isâbe fi mâ yecibu min riayeti hakkı's-sahâbe* isimli eseri, Abdullah b. Ali Vezîr (1144/1731)'in *İrsâlu'z-züâbe beyne cenbeyi mes'eleti's-sahâbe* gibi pek çok eseri sayabiliriz.³⁶

Bu eserlerinde Zeydî imamları ve alimleri, sahâbe hakkında görüşlerini ortaya koymuşlardır. Biz şimdi onların görüşlerini, genel olarak Zeydî kaynakları, özellikle de Zeydî imamlarından Yahya b. Hamza ile Zeydî imamları ve alimlerinin eserlerinin neşriyle de meşgul olan çağdaş Zeydî yazarı Muhammed Yahya Sâlim İzzân'ın³⁷ sahabe hakkındaki eserleri ve sahabeyi tasnifleri çerçevesinde vermek istiyoruz.

Zeydiyye'ye göre sahabe, Hz. Peygamberle görüşüp, ona iman eden, Hz. Peygamberin şeriatını öğrenecek kadar bir süre ona refakat/arkadaşlık eden, onun ahlâkıyla ahlâklanmış, sonra onun yolu/dini üzere yaşayıp, bu şekilde vefat eden kimselerdir. Zeydîlere göre Muhâcir ve Ensâr'dan sahabenin çoğunluğu bu tanım kapsamına girmekle birlikte³⁸ Hz. Peygamberle sadece buluşan, ondan bir şeyler işiten ya da

35 Yahya b. Hamza 'nın bu eserde sebbetme ve kötüleme faaliyetlerine karşı sahâbeyi savunması hususunda geniş bilgi için bk. Ümit, "Ehl-i Beyt Merkezli Yaklaşımlarda Sahabe İmajı ...", ss. 222-228.

36 Zeydîlerin sahâbe hakkında yazdıkları bu eserler ve bunlar dışındakilerle ilgili olarak bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 18-21.

37 Bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 40 vd.

38 Bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 36-40. Kasım b. Muhammed, Sahâbi'yi, Hz. Peygambere tabi olarak onunla uzun süre birlikte olan kimse olarak tanımlar. Bk. İmam Mansur Billah el-Kasım b. Muhammed (1029/1620), *Mecmuu kütübi ve resaili'l-İmam Mansur Billah Kasım b. Muhammed*, el-Kısmu'l-Evvel, thk. Muhammed Kasım Muhammed Müvekkil, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San'a 1424/2003, s. 50.

onunla görüşen kimse, Kur'an'da ve Hz. Peygamberin sözlerinde övülen sahabe tanımı içine girmez. Yine bu tanım çerçevesinde Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt, Yesâr b. Seb' Ebû'l-Ğâdiye el-Cühenî, Bîsr b. Ertae, Hakem b. Ebi'l-As el-Emevî, Hît, Rebî'a b. Yezid es-Seleimî ve onlar gibi olan şahısların sahabe olma şerefini yitirdikleri anlayışını benimserler.³⁹ Sahâbiyi, Hz. Peygambere tâbî olarak onunla uzun süre birlikte olan şekilde tanımlayan Sârimuddîn el-Vezîr, Zeydî imamlarının Hz. Ali ile savaşıp tövbe etmeyenler gibi fıska apaçık olanlar dışında Sahâbenin adil olduğu anlayışını benimsediklerini aktarır.⁴⁰

Bunun dışında Zeydiyye, Sahâbeden Hz. Ali'nin muhaliflerini de iki gruba ayırır:

1. Hulefâ-i Râşidinin dördüncüsü olarak Hz. Ali'nin hilafetine karşı olumsuz tutum benimseyenler.

2. Hilafet konusunda Hz. Ali'nin Önüne geçenler ve onları destekleyenler.⁴¹

1. Hulefâ-i Râşidinin Dördüncüsü Olarak Hz. Ali'nin Hilafetine Karşı Olumsuz Tutum Benimseyenler: Zeydîler bunları kendi içlerinde üç farklı gruba ayırır.

a. Hz. Ali'yi Destekleme Hususunda Kararsız Olanlar: Bu gruba, Hz. Ali'ye biat edip, sonra ona ayaklananlara karşı onun yanında yer almayan Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme, Sa'd b. Ebi Vakâs gibi şahıslar girer. Zeydiyye'ye göre onlar, razı olup, biat ettikleri imamlarını destekleme görevlerini yerine getirmeyerek hata etmişlerdir.⁴²

Bu konuda Kâsım b. İbrâhim er-Ressî, Hz. Ali'nin izni olmaksızın söz konusu savaşlarında onun yanında yer almayanların helak olmuş ve dalalette olarak niteler. Zira kişinin rıza göstererek biat edip imam

39 Bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 44-50.

40 Seyyid Sârimuddîn İbrâhim b. Muhammed el-Vezîr (914/1508), *el-Feleku'd-devvâr fi ulûmi'l-hadis ve'l-fikh ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Yahya Sâlim İzzân, Mektebetü't-Türâsî'l-İslâmî-Dâru't-Türâsî'l-Yemenî, Sa'de-San'a 1415/1994, s. 206 vd. Burada Sârimuddîn Sahâbi ile ilgili tanımlar ve sahâbenin adaletine ilişkin açıklamalarda bulunur. Çağdaş Zeydî alimlerden Mecdüddîn Müeyyedî de, Zeydî alimi Makbilî'nin, Mervan'ı sahâbi olduğu gerekçesiyle adil kabul eden İbn Hacer'i eleştirdiğini, ayrıca Hz. Peygamberin sohbetine nail olduktan sonra Allah'ın dinine en büyük ihaneti eden Mervan ve Velid gibilerin sahabiliği yitirdiklerini belirttiğini aktarır. Allâme Mecdüddîn b. Muhammed b. Mansûr el-Hüseynî el-Müeyyedî, *Levâmi'ül-Envâr fi cevâmi'ül-ulûm ve'l-âsâr ve terâcîni üli'l-İlmî ve'l-enzâr*, I-III, Mektebetü Tûrâsî'l-İslâmî, Sa'de 1414/1993, c. II, ss. 547-548.

41 Bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 53-54.

42 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 150.

olarak benimsediği kimseye yardım etmesi zorunludur.⁴³ Zeydî imamı Yahya b. Hamza gibi bazıları da, şayet Hz. Ali onları kendisinin yanında yer almaya zorunlu kılrsa ve onlar da onun yanında yer almasalardı, onlara karşı şiddetli olurdu, ancak Hz. Ali'nin böyle bir tavrı söz konusu olmayıp, onları bu tutumlarında serbest bıraktığını, bundan dolayı onların fıska nitelenemeyeceğini belirtir.⁴⁴

Muhammed b. Kâsım er-Ressî de, Abdullah b. Ömer'in asi gruba karşı Hz. Ali'nin yanında savaşmadığı için pişman olduğunu zikreder.⁴⁵ Aynı hususa Zeydî imamı İzzeddîn de işaret eder.⁴⁶ Zeydî imamı Abdullah b. Hamza ve çağdaş Zeydî alimlerden Allâme Mecdüddîn el-Müeyyedî de onların tövbe ettikleri görüşünü tercih ederler.⁴⁷

b. Hz. Ali'ye Biatini Bozanlar: Zübeyir b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah gibi önce Hz. Ali'ye biat edip, sonra bu biatini bozanlardır. Onlar şer'î imamlarına biatlerini bozarak ve mücbir bir sebep olmadığı halde ona karşı ayaklanarak günah işlemişlerdir.⁴⁸

Zeydiyye'den İmam Abdullah b. Hamza ve Seyyid Sârimuddîn, onların tövbe ettiklerini ifade ederler.⁴⁹

Bu bağlamda Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvâm'ın yanına gitdiği ve daha sonra birlikte hareket ettikleri Hz. Ayşe hakkında da şu bilgi aktarılır: Hazar Zeydî Devleti'nin kurucusu Hasan b. Zeyd (270/884)'in huzurunda Hz. Ayşe'ye fuhşiyat isnat eden bir kimsenin idam edilmesini emrettiği, Alioğulları, kendilerinden birine verilen böyle ağır bir hükme karşı çıkınca, Hasan b. Zeyd'in onlara, Hz. Ayşe'yi bu şekilde kötülemenin Hz. Peygamber'i kötülemekle eşit derecede olduğu, dolayısıyla bu şahsın kafir olduğu cevabını verip, boynunun vurulmasını emrettiği söz konusu şahsın boynunun vurulduğu⁵⁰ kaydedilir.

43 Kâsım Ressî, *Mesâilü'l-Kâsım*, (Mecmûu kütübi ve resâilü'l-İmâm el-Kâsım b. er-Ressî, içinde c. II, ss. 551-663), thk. Abdülkerim Ahmed Cedbân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, Sar'a 1422/2001, c. II, s. 564; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 150.

44 Bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 150-151.

45 Muhammed b. Kâsım er-Ressî (284/897), *Mecmûu kütübi Muhammed b. Kâsım*, s. 327.

46 Bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 151-152.

47 Allâme Mecdüddîn b. Muhammed b. Mansûr el-Hüseynî el-Müeyyedî, *Levâmî'ül-envâr fi cevâmî'l-ülüm ve'l-âsâr ve terâcimü üli'l-ilmî ve'l-enzâr*, I-III, Mektebetü Tûrâsî'l-İslâmî, Sa'de 1414/1993, c. III, ss. 127-130.

48 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 152.

49 Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza b. Süleymân (614/1217), *el-İkdu's-semîn fi ahkâmî'l-eimmeti'l-hâdîn*, thk. Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecîh, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1421/2001, s. 57-58; Seyyid Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Feleku'd-devvâr*, s. 206; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 154.

50 Bk. Takıyyuddîn Ali b. Abdi'l-Kâfi es-Subkî eş-Şâfiî (756/1355), *es-Seyfu'l-meslûl alâ men sebbe'r-Resûl*, thk. İyâd Ahmed el-Gâvc, Dâru'l-Feth, Dâru'l-Feth, Ammân 1421/2001, ss. 419-420; Kohlberg, "Some Zaydî Views on the Companions of the Prophet", s. 97.

c.Hz. Ali'ye Karşı Savaşanlar: Hz. Ali'ye biati terk ederek, onu düşman sayıp ona karşı savaş ilan eden Muaviye b. Ebî Süfyan, Amr b. el-As ve onlar gibi olan kimselerdir. Zeydilere göre onlara dostluk ve hürmet gösterilmez, Sahabe grubuna dahil edilmezler. Zira onlar yaptıklarıyla Sahabe olma şerefini yitirmişlerdir.⁵¹

Bu bağlamda Kâsım er-Ressî, Hz. Ali ile savaşanların Allah ve Rasulü ile savaşıklarını belirtir.⁵² Emevi yönetimini zalim yönetime, halifelerini zalim halifelere benzetir. Onların Allah'ın kanunlarına karşı geldiklerini, onlarla mücadele edenlerin ise hakikat üzere olduklarını belirtir.⁵³ Muaviye b. Ebî Süfyan ve ondan sonra gelen Mervan oğulları hükümdarlarının ahkâmının İslam dininin ahkâmı olmadığını zikredererek onların gayr-ı meşru olduklarına işaret eder.⁵⁴

Abdullah b. Hamza da Allah'ın ahkâmını ilk olarak değiştiren ve Ehl-i Beytin kanını akıtmaya çalışanın Muaviye b. Ebî Süfyan ve onun yolunu takip edenler olduklarını belirtir.⁵⁵ Allah'ın dinine muhalefeti içeren fiilleri nedeniyle Muaviye'nin küfre girdiğini zikreder.⁵⁶

2. Hz. Peygamber'den Sonra Hilafette Hz. Ali'nin Önüne Geçenler ve Onları Destekleyenler: Bu husus, hilafete en layık olan imama delalet eden deliller hakkındaki ihtilaf çerçevesinde şekillenir. Ehl-i Sünnetin cumhuru gerçekte Hz. Ali'nin hilafete daha layık olduğuna ilişkin delillerin kesin olmadığını, bundan dolayı onun önüne başkasını geçirmenin bir mahzuru bulunmadığını, Hz. Ali'nin faziletine ilişkin sahih hadislerin sadece şahsî fazileti hususuna yönelik olup, hilafete ilgisinin olmadığını benimserler. İmâmiyye'nin cumhuru, Hz. Ali'nin hilafetine ilişkin delillerin kesin olduğunu, bundan dolayı Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den hemen sonra İmam olduğunu benimser ve onun önüne geçenleri küfürle itham ederler. Zeydiyye'nin cumhuru ise, bu iki görüş arasında bir konum benimserler. Onlara göre Hz. Ali, imamete diğerlerinden daha layık ve daha çok hak sahibi idi. Bunun delilleri ise, Müslüman olmadaki önceliği, cihattaki durumu, Hz. Pey-

51 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 154-155.

52 Kâsım Ressî, *Mecmûu kütüb ve resâil*, c. II, s. 220.

53 Binyamin Abrahamov (İng. Giriş ve notlarla nşr.), *al-Kâsım b. İbrâhîm on the Proof of God's Existence Kitâb al-Dalîl al-Kabîr*, E.J. Brill, Köln-New York-Kopenhavn 1990, s. 170-171.

54 Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî (246/860), *er-Redd ale'z-zındîk İbnü'l-Mukâffâ (Mecmûu kütübi ve resâilü'l-İmâm el-Kâsım b. er-Ressî*, içinde c. I, ss. 319-385), thk. Abdülkerim Ahmed Cedbân, Dâru'l-Hikmetü'l-Yemâniyye, San'a 1422/2001, c. I, ss. 355-357.

55 Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza b. Süleymân (614/1217), *Kitâbu's-Şâfi*, I-IV (iki ciltte), Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, San'a 1986, c. I, s. 176 vd. ; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 155-156.

56 Abdullah b. Hamza, *el-İkdu's-semîn*, s. 57.

gamber'e yakınlığı, şecâati, ilmi vukufiyeti, idaredeki hüsnü tedbiri, onun fazilet ve konumuna işaret eden naslardır. Bütün bunlar Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra imam olmaya daha layık olduğuna delalet eder. Ancak Zeydiler bu delaleti açık değil hafî kabul ederler. Zira imamete ilişkin olarak açıkça onun ismi zikredilmemiştir. İşte bundan dolayı Hz. Ali'nin imamete tayini namaz ve zekat gibi değil, istidlâlidir, araştırarak ulaşılabilecek bir husustur.⁵⁷ Bu nedenle Zeydî imam ve alimlerin çoğunluğu Hz. Ali'den önce halife olanları ve onları destekleyenleri küfürle nitelemezler. Bu bağlamda Zeydî imam ve alimlerinin Hz. Ali'den önceki halifeler ve onları destekleyen sahabeye karşı tutumlarını Hz. Ali'den başlayarak vermek istiyoruz.

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e altı ay sonra biat etmiş ve muhtemelen bunun gerekçesi olarak, ona Allah'ın kendisine verdiği hayrı çekemezlikten dolayı değil, hilafette kendilerinin bir payı olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Ayrıca Hz. Ali kendinden öncekilerin uygulamalarını eleştirmesine rağmen bunu düşmanlığa dönüştürmemiş, onlara yardımcı olmuş, istişare isteklerine olumlu cevap vermiş, arkalarında namaz kılmış, Hz. Ebû Bekir'in sancağı altında ridde ehline karşı savaşmış ve ganimetten payını almıştır.⁵⁸

Zeydî imamlardan Müeyyed Billah el-Hârûnî, Hz. Ali'nin, imamet konusunda kendisine muhalefet etseler de kendisinden önce halife olanların fıskı ve küfrüne ilişkin herhangi bir ithamda bulunmadığını belirtir. Zeydî imamı Muvaffak Billah Hasan b. İsmail Cürcânî, Hz. Ali'nin kendinden önceki halifelere dost olduğunu ve güzel niteliklerle övdüğünü zikreder. Ebu'l-Kâsım el-Bustî, ne Hz. Ali'den ne de evladından Hz. Ali'den önce halife olanlardan teberrî ettiklerine dair bir haber olmadığını ifade eder.⁵⁹ Abdullah b. Hamza da, olaylar olmadan önce sahâbenin ümmetin imamlardan sonra en faziletli kimseleri olduğunu, olaylardan sonraki durumları konusunda ise kendi imamlarının onlara karşı tutumlarına baktıklarını belirtir. Bu bağlamda Hz. Ali ile oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sahabeden herhangi birine, ne hayatlarında ne de vefatlarından sonra, kötü söz söyledikleri ve lanet ettiklerine dair bir şey bilmediğini kaydeder.⁶⁰ Zeydî alimi Necrî de Hz.

57 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 55-56. Ayrıca bk. Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedîn an sebbi Sahabe*, ss. 90-102.

58 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 57-59.

59 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 63. Ayrıca bk. Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedîn an sebbi Sahabe*, ss. 183-184.

60 Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza b. Süleymân (614/1217), *Mecmûu resâilil-İmâm Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza*, thk. Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecih, Merkezül-Adl ve't-Tevhid-Dârul-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San'a-Sa'de 1423/2002, c. II, s. 380 vd. ; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 63-64.

Ali'nin kendinden önce halife olanları yücelttiğini, arkalarında namaz kıldığını, onlardan hayırla bahsettiğini ve humstan payını aldığını zikreder.⁶¹

Zeydî imamı Yahya b. Hamza da, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e karşı tutumunun dostluk, yardım, onları yüceltme olduğunu, onları kötüleyen bir kimsenin haberi kendine ulaştığında minbere çıkıp onları hayırla anarak, mü'min olanın onları hayırla anacağını, kafir olanın da onlara düşmanlık besleyeceğini ifade ettiğini aktarır. Muaviye, Amr b. As Ebi'l-A'ver, Ebû Musa el-Eş'arî ve onlara gibilerden ise teberri ettiğini kaydeder.⁶²

Zeydî alimi Yahya b. Hasan el-Kuraşî, Hasan ve Hüseyin'in de Hz. Ali'den önceki halifeleri hayırla andığı, hatta Hz. Hasan'ın Basralılara yazdığı mektubun girişinde Ebû Bekir ve Ömer'i rahmetle andığı ve onların hilafetlerinden razı oldukları kaydedilir.⁶³

Zeydî farklılaşmanın kendisiyle başladığı Zeyd b. Ali'nin görüşlerine yukarıda değindik.⁶⁴ Daha sonraki Zeydî imam ve alimlerinin tutumları ise aşağıdaki şekilde tasnif edilebilir.

a.Sahabeye Sebbetme ve Onlardan Teberri Etmekten Kaçınanlar: Zeydî imam ve alimleri genel olarak hilafette Hz. Ali'nin önüne geçmelerini hatalı bulmakla birlikte Sahabeye sebbetmekten ve onlardan teberri etmekten kaçınırlar. Bu konuda onlardan pek çok rivayet vardır. Abdullah b. Hamza, kendi zamanına kadar imamlar, alimler ve onların soyundan sahabeye sebbetmeye veya teberriye ilişkin sahih bir rivayetin olmadığını, onların sahabenin durumunu Allah'a bıraktıklarını belirtir.⁶⁵ O, Zeydiyye'nin Hz. Ali'nin imametini gerektiren nasslar konusunda nazar ve istidlali terk ettikleri için sahabeyi hatalı bulduklarını, fillerini de kötü bir söz zikretmeksizin kusurlu bulduklarını, yoksa sebbedip, fiskla nitelemediklerini zikreder.⁶⁶

İmam Yahya b. Hamza, İmamlardan ve Ehl-i Beyt'in ileri gelenlerinden herhangi birinden Sahabeyi tekfir veya fiskla niteleyen herhangi bir şey nakledilmediğini belirtir.⁶⁷ İmam İzzuddin b. Hasan,

61 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 65-66. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İzzân, *age*, s. 64-67

62 Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedin an sebbi Sahabe*, ss. 110-126.

63 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 68-69.

64 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 72-81.

65 Abdullah b. Hamza, *Ikdu's-semîn*, s. 54-55; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 83-84.

66 Abdullah b. Hamza, *Mecmûu'l-Mansûri*, er-Risâletü'n-Nâfia'dan nakleden İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 84.

67 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 85-86.

Zeydî imamları ve alimlerinin çoğunluğunun imamın imametini kabul etmeyi nitelemediklerini, bundan dolayı da Hz. Ali'den önce gelenleri de hayırla anıp, yüceltiklerini zikreder.⁶⁸ Allâme Yahya b. Hüseyin sahabeyle sebbetmenin haram olduğunda Zeydî imamlarının icma ettiklerini kaydeder.⁶⁹

b.Sahabeyi Hatalı Bulmakla Birlikte Onlara Tevellî Tutumunu Benimseyenler: Zeydiyye'nin çoğunluğu bu tutumu benimseyerek sahâbenin Hz. Ali'nin önüne geçmelerini hatalı bulmakla birlikte onlara dostluk ve hüsn-ü zan beslerler. Ancak bu övgü ve hatalı bulma Zeydîler arasında farklı dereceldedir.

Taberistan Zeydî Devleti'nin kurucusu Hasan b. Zeyd, kardeşi Muhammed b. Zeyd (287/900) ve onlar dışındaki Hasan evladının şeyheyn hakkında iyi ve güzel şeyler söyleyip, övgüde buldukları, bu şahıslardan kötüleme veya bunu çağrıştıracak hiçbir şeyin nakledilmediği kaydedilir.⁷⁰

Taberistan Zeydî Devleti'nin liderlerinden ve Zeydî imamlarından Nâsır el-Utruş (304/916)'un Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den hayırla bahsedip, onları rahmetle andığı belirtilir.⁷¹ Ayrıca onun yetmiş kişiye şeyheyn hakkında yazdırırken onlar için "Radiyahallahu anhu" dediği, bu sözünü yazmak istemeyenleri de azarlayıp, böyle bir ilmin ancak onlar gibilerden aktarılacağını belirttiği,⁷² kitaplarında da Şeyheyne rahmet dilediği ve onlara övgüde bulunduğunu kaydedilir.⁷³ Ahmed b. el-Hasan el-Kennî'den, İmâm Nâsır el-Utruş'un *el-İmâme* isimli eserinin son bölümlerinden birinde bazı kimselerin, Allah'ın Hz. Ali'den sonra en faziletli kıldığı Ebû Bekir'i reddetmek için dile getirdikleri ithamlarla onu nitelemeyeceğini, onun, kendinden sonra Müslüman olanlara nazaran İslam'daki kudemini, sohbetini ve hakkını bildiğini ve ona muhabbeti olduğunu ifade ettiği nakledilir.⁷⁴

İmâm Murtazâ Muhammed b. el-Hâdî İlelhak, Allah rasulünün ashabını kötöleyenlerin Allah indinde helak olan kimseler olduklarını

68 *Hivâr fi'l-İmâme*, thk. Muhammed Yahya Sâlim İzzân, s. ; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 86-87.

69 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 87. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İzzân, *age*, ss. 82-89.

70 Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedîn an sebbi Sahabe*, s. 182.

71 Nâsır Utruş, *Bisât*, Aksâmu'l-İmân; Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedîn an sebbi Sahabe*, s. 181; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 93-94.

72 Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedîn an sebbi Sahabe*, s. 182; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 94.

73 *Meâsiru'l-ibrâr*, c. I, s. 233'ten nakleden İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 94.

74 Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedîn an sebbi Sahabe*, s. 182.

ifade eder. Buna Feth 48/18, 29 ve Tevbe 9/117 ayetlerini delil getirir. Allah'ın Kitabı'nda onlar hakkında tafdil, Peygamber lisaniyla yüceltme olduğunu, bundan dolayı bütün mü'minlerin onları tafdil etmesi gerektiğini, hiç kimsenin onları ta'n etmesine ruhsat olmadığını, sadece rahmetle anabilecekleri, onların güzel fiillerine uymaları gerektiğini belirtir. Ancak bu hususların, Allah ve Rasulüne verdikleri ahdi Allah'a kavuşana kadar değiştirmeyenler için geçerli olduğunu ifade ederek istisnada bulunur.⁷⁵

İmam Müeyyed Billah el-Hârûnî'nin, "Onlara sevgim gittikçe artıyor" dediği, ömrünün sonlarına doğru da onların faziletli kimseler olduğunu açıklayıp, insanların bunu benimsemesi için gayret ettiği aktarılır.⁷⁶ Yine Müeyyed Billah'ın Hz. Ali'den öncekilerin küfür ve fıskını iddia eden kimseye, Zeydi imamların onlardan teberrî ettiğine dair açık bir nass göstermesini istediği ve akabinde bunun mümkün olmadığını belirttiği, şeyheyn hakkında kötü söz söylemekten insanları men ettiği kaydedilir.⁷⁷ Ayrıca Hâkim el-Cüşemî, Müeyyed Billah'ın sahabeyle ta'n eden Kâbûs isimli kimseye cevabi bir risale yazdığını zikreder.⁷⁸

Allâme Ebu'l-Kâsım el-Bustî, *et-Tahkîk fi't-tekfîr ve tefsîk* kitabında bir bölümü bir bölümü Hz. Ali'den önce gelen sahabeyle ayırır. Feth 48/18 ayetini aktararak Onlar hakkında hüsn-ü zan beslenmesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca Bedir ehlinin günahlarının affedildiği, Ali ve evladının onlardan teberrî ettiğine ilişkin bir rivayet olmadığını belirtir.⁷⁹

İmam Muvaffak Billah Cürçânî, şeyheyn hakkındaki olumlu tutumunu, "Hz. Ali şeyheyne dost edinir, onlardan övgüyle bahseder. Şayet onlar fasık olsaydı böyle bahsetmezdi" ifadesini aktararak ortaya koyar.⁸⁰

75 İmâmu'l-Murtazâ Muhammed b. Yahya el-Hâdî İlelhak (310/922), *Mecmûu kütübî ve resâilî'l-İmâm el-Murtazâ*, Mektebetü't-Türâsî'l-İslâmî, Sa'de 1423/2002, c. II, ss. 712-713; a.mlf. , *Kitâbu'l-usûl*, thk. Abdullâh b. Hammûd el-Izzî, Merkezü'l-Adl ve't-Tevhîd-Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Sa'de-Ammân 1421/2001, ss. 46-47; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 95-96.

76 İbnü'l-Murtazâ, *Şerhu'l-kalâid*, ; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 96.

77 Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedin an sebbi Sahabe*, s. 183; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 96.

78 Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed el-Hâkim el-Cüşemî (494/1101), *Nuhab min kitâbi celâi'l-ebşâr* [Wilferd Madelung (nşr.), *Ahbâru einneti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Gîlân*, Orient-Institut, Beirut 1987 içinde ss. 119-133], s. 123; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 97.

79 Zahîf, *Meâsirü'l-ebâr*, c. I, s. 231'den nakleden İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 98.

80 Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedin an sebbi Sahabe*, s. 184; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 98-99. İbnü'l-Murtazâ, Zeydiyye'nin İmama muhalefeti küfürle nitelmediğini, zira Hz. Ali'nin kendine muhalefet edenleri küfürle nitelmediğini belirtir. bk. İbnü'l-Murtazâ, *Mukaddimetü bahri'z-zahâr*, s. 90.

Neşvânü'l-Hımyerî, sahabe hakkında olumsuz konuşmanın cahiliye tutumu olduğunu zikreder.⁸¹

Kâdî Ca'fer b. Ahmed b. Abdisselâm, Hz. Ali'nin önüne geçenlerin hata ettiklerini, ancak bu hatalarının onlardan teberrîyi gerektirecek bir hata olmadığını, hatta geçmiş olumlu durumlarının bunu ortadan kaldıracığını ifade eder.⁸² Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in isimlerinden sonra "Radiyallahu anh" ifadesini kullanır.⁸³

Zeydî imamı Abdullah b. Hamza, Hz. Ali'nin önüne geçen sahabenin, imamlardan sonra ümmetin en üstünü olduklarını, dini konularda imamlarına yöneleceklerini, bu çerçevede Hz. Ali ile Hasan ve Hüseyin'in sahabeden birine sebbetmediğini, lanet etmediğini, fasıklara yaptıkları gibi onlardan ayrılmadıklarını belirtir. Sahabenin Hz. Ali konusunda Peygambere muhalefet etmediklerini, istidlal şeklini bilmedikleri için kendilerinin imamete daha layık olduklarını inandıklarını, şayet Peygambere muhalefet etmiş olsalardı dalaletlerine hükmedileceğini, oysa bu meseledeki hatalarının onların Müslüman olma niteliğini ortadan kaldırmayacağını uzun uzun açıklar.⁸⁴

Bunlar dışında Zeydilerden İmam Mehdî Ahmed b. Hüseyin, Emir Hüseyin b. Bedrüddîn, İmam Yahya b. Hamza, Allâme Yahya b. Hasan el-Kuraşî, İmam Nâsır Muhammed Ali b. Muhammed, allâme Abdullah ed-Devârî, allâme Hâdî b. İbrâhim el-Vezîr, Kâdî Yusuf b. Ahmed, İmamü'l-Mehdî Ahmed b. Yahya el-Murtazâ, Muhammed b. İbrâhim el-Vezîr, allâme Abdullâh en-Necrî, İmâm İzzuddîn b. Hasan, Seyyid Sârimuddîn el-Vezîr, allâme Muhammed b. Ali ez-Zahîf, allâme Muhammed b. Ahmed Muzaffer, İmam Yahya Şerefüddîn, Yahya b. Muhammed Mikrâî, allâme İbrâhim b. Yahya es-Sehûlî, allâme Muhammed b. İzzuddîn el-Muftî, İmam Mütevekkil Alellah İsmail b. Kâsım, Yahya b. Hüseyin b. Kâsım ve İshak b. Muhammed el-Abdî'nin benimsediklerini görüşlerini aktararak onların Hz. Ali'nin önüne geçen sahabeyi hatalı bulmakla birlikte onlara karşı tevellî tutumunu benimsediklerine işaret eder.⁸⁵

c. Tevellî ve Teberrîden Kaçınmalar: Onlar Hz. Ali'nin önüne geçen sahabeye ne sebbederler, ne de onlardan hoşnut olurlar. Bununla

81 Allâme Yahya b. Hüseyin, *el-Müstetâb*'tan nakleden İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 99.

82 *Kavâidu akâidi Âl-i Muhammed*, vr. 291'den nakleden İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 100.

83 Kâdî Ca'fer b. Ahmed b. Abdisselâm, *Kitâbu hülâsati'l-fevâid*, ss. 77-78, 127.

84 Abdullah b. Hamza, *Mecmûu'l-Mansûri*, II/II, s. 352-355; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 101-106.

85 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 106-124.

birlikte söz konusu sahabeyi hatalı bulmakla birlikte sebbedenleri de reddederler.

Zeydî imamları içinde önem bakımından Zeyd b. Ali'den sonra gelen Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî, risalelerinde Hz. Ali'den önceki halifelerin hilafete geliş tarzlarını uygun bulmayarak onları eleştirir. Bu çerçevede önce imamı toplumun seçmesi anlayışını dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in hilafete geliş tarzını, sonra Hz. Ömer'in daha sonra da Hz. Osman'ın hilafete geliş şeklini geçersiz kılar.⁸⁶ Ancak onların hilafetlerinin meşru olup-olmadığına dair bir beyanda bulunmaz. Bu bağlamda Kâsım Ressî'ye Hz. Ebû Bekir ve Ömer hakkında sorulduğunda "Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız size aittir..."⁸⁷ ayetiyle cevap verir. Yahya b. Hamza bunun, Kâsım'ın onların durumlarını Allah'a bıraktığına ve bunun daha selametli bir yol olduğuna işaret ettiğini, Kâsım'ın, o ikisinin icraatlarını tasvip etmemekle birlikte Râfıza'nın dediğini söyleyip, aşırıya da gitmediğini ve bunun, sebbi ve kötülemeyle terk etmek anlamına gelen bir tutum olduğunu ifade eder.⁸⁸ Ayrıca Kâsım Ressî, Hz. Ali'yi dost edinmenin (velâyet) ve düşmanlarından uzaklaşmanın (teberri) Müslüman olmanın gereği olduğunu belirtir.⁸⁹

Kâsım Ressî'den sonra Zeydî imamlar arasında en önemli isim, Yemen Zeydî Devleti'ni kuran Kâsım'ın torunu Hâdî İlelhak Yahya b. Hüseyin (298/911)'dir. O Hz. Peygamberden sonra imametin Hz. Ali, Hasan, Hüseyin'de daha sonra da Hz. Hasan ve Hüseyin soyunda olduğu anlayışını benimser. İmâmete geliş yolu bağlamında Hz. Ali'den önce gelen halifeleri ve onların imamete geliş yollarını dedesi Kâsım Ressî'den daha açık bir şekilde eleştirir.⁹⁰ Bunda muhtemelen bağımsız bir devlet lideri olması da etkili olmuştur. Bununla birlikte Hâdî İlelhak, San'a halkına cevabında sahabeden herhangi birini gözden düşürmediğini (kötülemediğini), anlayışına göre mü'min bir kimseye helal görerek sebbedenin kafir olup, kanının helal olacağını, haram görerek sebbedenin de fâsık olacağını belirtir. Kendisinin de ahdini

86 Bk. Kâsım Ressî, *el-İmâme*, c. II, s. 162, 197-208; a.mlf. , *Tesbitü'l-İmâme*, c. II, ss. 161-164.

87 Bakara 2/134, 141.

88 Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedin an sebbi Sahabe*, s. 179; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 126-128.

89 Kâsım Ressî, *Mesâilü'l-Kâsım*, c. II, ss. 560, 656.

90 el-Hâdî ile'l-Hakk Yahya b. el-Hüseyin, *Kitâbu's-siyer (Kitâbu'l-Ahkâm fî beyâni'l-helâl ve'l-harâm*, içinde c. II, ss. 359-411) Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, San'a 1990, s. 366; a.mlf, *fî tesbitü'l-İmâme*, (*Kitâbu'l-Müntehâb ve yelîhi eydan Kitâbu'l-Fünûn* içinde ss. 493-504) Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1414/1993, ss. 495-503. Ayrıca bk. Kohlberg, "Some Zaydî Views on the Companions of the Prophet", s. 94, dipnot 28.

bozanlar dışında kimseye sebbetmediğini zikreder.⁹¹ Bu son ifadesiyle de sebbetme konusunda bir istisna koymuştur. Bu istisnadaki hedefi de Muaviye ve taraftarlarıdır.⁹² Ayrıca Hâdî İlelhak'ın San'a halkından Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e sebbeden bir topluluğu kamçı ile cezalandırdığı, bunu da Hz. Peygamberin sahabeye sebbedene lanet ettiğiyle delillendirdiği aktarılır.⁹³ Yahya b. Hamza da, Hâdî İlelhak'ı tekfir ve fiskla ithamdan yasaklamakla birlikte rahmet dileme hususunda çekimsen kalanlar arasında zikreder.⁹⁴

İmam Hâdî el-Hukaynî, Hz. Ali'den önce hilafete gelen sahabe hakkında kötülemede bulunmadığını, ancak onların durumlarını Allah'a bıraktığını ifade eder.⁹⁵

Emîr Hüseyin b. Bedrüddîn, Ali'nin imametine delalet eden nassın îma ile olduğunu, kendisinden kastedilenin bilebilmek için teemmül etmek gerektiğini, bunun için onu kabul etmeyi küfür ve fiskla nitelenebileceğini, böyle yapanların hata ettiklerini, ancak hatalarının büyük mü yoksa küçük mü olduğunu bilmediğini Hz. Ali'nin de afta hata etmek, cezalandırmakta hata etmekten daha uygun olduğunu ifade ettiğini belirtir.⁹⁶

Allâme Muhammed b. Yahya b. Ahmed Haneş'in Hz. Ali'den önce halife olanlar hakkında tevakkuf ettiği, onlardan ne razı olduğu ne de onlara sebbettiği aktarılır.⁹⁷

İmam Mehdi Muhammed b. Mutahhar, İmam Mehdi Ali b. Muhammed ve İmam Kâsım b. Muhammed de Hz. Ali'den önce halife olan sahabiler hakkında tevakkuf anlayışını benimserler.⁹⁸ Kâsım b. Muhammed, şayet sahâbe araştırmaları sonunda diğerleri değil de Hz. Ali'nin imameti hak ettiği bilgisine ulaşamazlarsa onlara bir günah olmadığını, ancak bu bilgiye ulaşırlarsa hatalarının büyük olduğunu ifade ettikten sonra Zeydî imamların çoğunluğunun, onların Hz.

91 Hâdî İlelhak, *Mecmûatü'l-fâhire*, thk. Ali Ahmed er-Razihî, s. 146'dan nakleden İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 129.

92 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 130.

93 *Kavâidu akâidi Âli Muhammed*, vr. 297'den nakleden İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 131. İzzân, Zeydîlerden tevelli ve teberriden kaçınanlardan bahsederken Hâdî İlelhak'a nisbet edilen *Tesbütü'l-imâme* isimli eserin ona ait olmasının mümkün olmadığını gerekçelendirir. Bk. İzzân, *age*, ss. 132-136.

94 Yahya b. Hamza, *Risale Vâzîe li'l-mu'tedin an sebbi Sahabe*, ss. 186-189. Burada ayrıca söz konusu görüşü, Kâsım Ressî ve onların çocuklarının da benimsediğini aktarır.

95 Hamîd el-Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, s. 198; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 136.

96 *eş-Şifâ*, c. III, ss. 495-497'den nakleden, İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 139-140.

97 İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 140.

98 Bk. İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 141-142.

Ali'nin imametini bilip-bilmediklerine ilişkin kesin bilgileri olmadığı için sahâbe hakkında tevakkuf anlayışını benimstediklerini nakleder.⁹⁹

d. Cârüdiyye'ye Yakın Tutum Benimseyenler: Zeydî imamlar arasında Hz. Ali'den önce imam olan sahabe hakkında bu tutumu benimseyen pek yoktur. Bu anlayışı benimseyen sadece Ahmed b. Süleyman'dır. Onun, Hz. Ali'nin önüne geçenlerin ona zulmettiklerini, hakını inkar ettiklerini, kâfiru ni'met, fasık zalim olduklarını, Allah'ın da zalimleri cehennemle tehdit ettiğini ifade ettiği kaydedilir.¹⁰⁰ Ayrıca Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e sebbettiği, onları münafıklıkla itham ettiği aktarılır.¹⁰¹

ÇAĞDAŞ ZEYDÎ ALİMLERİN SAHABE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Zeydî fırkaları ile tarihte yaşamış Zeydî imam ve alimlerinin sahâbe hakkındaki görüşlerine genel olarak değindikten sonra günümüz Zeydîlerinin konuya ilişkin görüşlerine işaret ederek çalışmamızı bitirmek istiyoruz. Çağdaş Zeydî alimlerden Mecdüddin Müeyyedî, Sahâbenin hepsinin adil olmadığını, onlardan irtidad eden ve irtidadı üzere savaşan, açıkça fisk işleyen ve fisk işlemeksizin cerh edilenler olduğunu belirtir.¹⁰² Sonra Zeydî İmamı Mansur Billah Abdullah b. Hamza'dan aktararak, sahâbeyi üç kısma ayırır: a. Hz. Peygamber dönemindeki durumu üzere vefat edenler olup, Allah'tan ve Resulünden övgüyü hak edenlerdir. b.Hz. Ali'ye karşı huruc edip onunla savaşmakla fasıklıkları ortaya çıkanlardır. Bunlardan tövbe edenlerin Allah tövbesini kabul etmiş, tövbe etmeksizin ölenler ise cehenneme gitmiştir. c.Hak imamı uzaklaştırıp, ümmetin başına geçenlere gelince onların hükmü Allah'a kalmıştır. Onlardan herhangi birinin yukarıdaki iki gruptan birine dahil olduğuna ilişkin bir delil ortaya çıkarsa bizim onu söz konusu gruba dahil etmemiz gerekir. Şayet bir delil ortaya çıkmazsa çekimser kalırız.¹⁰³

Çağdaş Zeydî alimlerden Bedruddin el-Hüsî, Sahâbenin Hz. Peygamber zamanında salah üzere olduklarını ifade eder. Hadid 57/10, Nisa 4/95, Feth 48/29 gibi ayetlerde belirtilen mükafatların, herkese değil, iman edip, salih amel üzere olanlara olduğunu ifade eder. Buna da Beyyine 93/7-9, Muhammed 47/33, Feth 48/29, Ahzâb 33/30

99 Kâsım b. Muhammed ez-Zeydî (ö.1029/), *el-Esâs liakâidil'ekyâs fı ma'rifeti Rabbi'l-âlemîn*, thk. İsa Doğan, Samsun 1998, ss. 122 vd; İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 142.

100 *Hakâiku'l-ma'rife*, vr. 231'den nakleden İzzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, ss. 144-145.

101 Abdulfettah Ahmed Fuâd, *el-İmâmu'z-Zeydî Ahmed b. Süleymân (500-566) ve ârauhu'l-keâmîyye*, Riyad 1986, ss. 120-121.

102 Müeyyedî, *Levâmiü'l-envâr*, c. II, ss. 546-547.

103 Müeyyedî, *Levâmiü'l-envâr*, c. II, ss. 575-576.

ayetlerini delil getirir. Dolayısıyla sahabe için de bu durumun geçerli olduğuna işaret eder. Haşr 59/8-10 ayetlerinde bahsedilen Sahâbenin, Muaviye b. Ebî Süfyan, Amr b. As, Muğire b. Şu'be ve onlar gibiler olmadıklarını, bu ayetlerin dindar mü'minlerden (ebrâru'l-mü'minîn) bahsettiğini belirtir. Ali'ye düşmanlık eden, onunla savaşan, ona lanet edenlerin (Navâsıb) bu ayetlerin kapsamına nasıl gireceğini sorar. Sahabe sıfatının sadece şahadet lafzının telaffuzu, Rasulullah'ı bir anlık görmeye olmayacağını, bunun iman, birr ve salâh ile olacağını belirtir.¹⁰⁴ Nasıl ki Abdullah b. Mes'ûd'un ashâbı, Süfyan'ın ashâbı, Mâlik'in ashâbı, Şâfiî'nin ve Ebû Hanife'nin ashâbı denildiğinde onları görenlerin değil de, onlarla uzun süre birlikte olup, birbirlerini tanıyan yakın dostları anlaşıldığı gibi sahâbenin de Hz. Peygamber döneminde Müslüman olup, bir şekilde onunla sohbet eden değil, Hz. Peygamberin yakın arkadaşları olduğunu zikreder.¹⁰⁵

Yemen'de Hûsî hareketinin liderlerinden Hüseyin el-Hûsî (ö. 2004), Zeydilerin yüzyıllar boyunca din kardeşliği ve sosyal barış adına Sün-nîlerin hassasiyetlerine saygı gösterdiklerini, meselâ kendi anlayışlarına göre imâmet meselesinde Hz. Ebû Bekir ve Ömer büyük yanlış yapmış olmalarına rağmen bu konuyu gündeme getirmediklerini, Yemen'deki mezheplerini Sün-nîlere dayatmadıklarını, ancak bu hoşgörülerinin karşılığını göremediklerini, camilerdeki görevlerinin ellerinden alınıp, Selefilere verildiği ve sıkça kullanılan "Hz. Muaviyeli" din dilinin kendilerini üzdüğünü belirtir.¹⁰⁶

Çağdaş Zeydî alimlerinden Murtazâ b. Zeyd Mahatvarî de sahâbînin, uzun süre Hz. Peygamberle birlikte olan ve onun şeriatine itti-ba üzere vefat eden kimse olduğunu aktarır.¹⁰⁷ Ona göre sonradan sahâbîlik makamına karşı çıkanlar dışında sahâbenin hepsi adildir. Karşı çıkanlara örnek olarak Muaviye b. Ebî Süfyan, Amr b. As ve Muğire b. Şu'be'yi verir. Zeydiyye, Âl-i Beytin ileri gelen imamı ve taraftarlarının, Hz. Ali'nin önüne geçenlerin hatasının, sadece, Allah dilerse affedilmiş olduğu görüşünü benimsediklerini, Muhacir ve En-

104 Allâme Bedruddîn el-Hûsî, *Tahrîru'l-efkâr*, thk. Seyyid Ca'fer el-Hüseyinî, Mecmau'l-A'le-mî li Ehl-i Beyt, Kum 1417/1997, s. 478.

105 Bedruddîn el-Hûsî, *Tahrîru'l-efkâr*, 503.

106 Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Büyükkara, "Sosyal, Siyasî ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi", *Dîvân*, c. 16, sayı: 30 (2011/1), ss. 115-152, ss. 137. Büyükkara, Hüseyin el-Hûsî'nin mezhebinin Hâdevîlik değil de, bazı konularda İmâmîyye Şiilîğine yakınlığı ile bilinen Cârüdiyye Zeydîliği olduğu iddiasının Hûsîleri marjinalleştirme veya onları Zeydî ana bünyeden koparıp, İmâmî-Şiilîğe yakınlaştırarak ötekileştirme amaçlı kullanılan bir niteleme olduğunu ifade eder. Bk. agm, s. 145.

107 Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî (nşr.), *es-Sahabe beyne'l-ifrât ve't-tefrüt*, Mektebetü Bedr, San'a 2012, s. 11.

sar'dan Sahâbe ve tâbiîn hakkında Haşr 59/10 ayetiyle dua ettiklerini belirtir. Bununla birlikte Sahâbeden hiç kimseyi de Hz. Ali'den üstün tutmadıklarını kaydeder.¹⁰⁸

Sa'de olayları çerçevesinde Selefilere Zeydiyye'yi, Mecûsiler, Sa'feviler, Rafiziler olarak itham ettikleri, Zeydiyye'nin Sahâbeye sebbettikleri, Ebû Bekir'e sebbettikleri, Hz. Aişe'ye sebbettikleri iftiralarda, bulduklarını ve böyle bir tutumun Zeydiyye için doğru olmadığını ifade eder. Buna en dikkat çekici örnek olarak başta kendisi olmak üzere Zeydiyye'nin Hz. Aişe'ye sebbetmesinin nasıl mümkün olduğunu sorar. Zira Hz. Aişe'nin Mü'minlerin annesi olduğu, İfk hadisesi bağlamında Nur Suresinde Allah tarafından temize çıkarıldığı, bir Müslüman buna rağmen onu itham ederse İslam dininden nasibi olmayacağını zikreder. Sonra bu gibi iddiaları duyan kimsenin, Allah'ın Hucurat 49/6. ayette belirttiği üzere fasık bir kimseden gelen haberi araştırması gerektiğini ifade eder.¹⁰⁹

SONUÇ

Netice itibarıyla genel olarak Şîa'nın olduğu gibi Zeydiyye'nin de sahâbe hakkındaki görüşleri imâmet anlayışları çerçevesinde şekillenmiştir. Zeydiler, Hz. Peygamber döneminde sahâbenin İslam'a bağlılıkları, sadâkatle İslam'a hizmet ettikleri hususuyla Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra sahâbenin en faziletlisi olduğu hususunda mütefektirler. Ancak bundan sonra onlar hakkındaki görüşleri imâmet anlayışları ve sahâbenin halife seçimlerindeki tutumlarına paralel olarak şekillenir.

Bu çerçevede Cârûdiler Hz. Ali'den önce halife olan sahabeyi ve onları destekleyenleri kötüleyip, tekfirle itham ederler. Onlardan ilim alınamayacağını belirtirler. Dinî bilgi için Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin evladına dayanırlar. Betriler ve Süleymâniler ise, genel olarak sahâbeyi hayırla anarlar ve onlardan ilim alınabileceği, ilimde hiç kimsenin ayrıcalıklı kılınmadığı anlayışını benimserler. Zeydî imamları ve alimleri ise yukarıda da görüldüğü üzere genel olarak sahâbeye karşı telli tutumunu benimseyenler ve sahâbe hakkında kötüleme ve fıkla nitelene karşı olmakla birlikte dostluk veya düşmanlık tutumunu benimsemeyip, çekimser kalanlar şeklinde iki temel yaklaşıma sahiptirler. Dolayısıyla burada, ilk Zeydî fırkalar içerisinde Cârûdiler gibi farklı tavır takınanlar olsa da Zeydî imamlarının genel olarak sahabeyi

108 Mahatvarî (nşr.), *es-Sahabe beyne'l-ifrât ve't-tefrîr*, s. 11-12.

109 Mahatvarî (nşr.), *es-Sahabe beyne'l-ifrât ve't-tefrîr*, s. 9-10.

kötülememe hususunda ortak oldukları ifade edilebilir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki onlar söz konusu sahâbe içerisine Muaviye b. Ebî Süfyan, Amr b. As, Ebû Musa el-Eş'arî gibi bazı şahısları dahil etmezler. Faziletleri hususunda Hz. Ali'den önceki halifelerden Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den bahsederken Hz. Osman'a çok atıfta bulunmazlar. Çağdaş Zeydî alimler de Zeydî imamlarının sahâbe hakkındaki anlayışlarına paralel bir tutum sergilerler.

Tarih boyunca Yemen'de Zeydiler ile Sünnî Şâfiîler, aralarında zaman zaman bazı sıkıntılar olmasına rağmen birbirleriyle aşırı gerginlikler olmadan bir arada yaşamışlardır. Nitekim Zeydilerin bölgedeki İsmâîlilerle pek çok defa savaşları olmasına rağmen Sünnîlerle din anlayışları nedeniyle bu tür mücadelelere girdiklerine pek rastlanmaz. Bunda da muhtemelen mezhebî anlayışlarının, Sünnîlere karşı diğer Şiî mezheplere göre daha ılımlı olması etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdu'r-Refî', *Cunbiş-i Zeydiyye der İnan, İntişârât-ı Âzâd-ı Endişân*, Tahran 1359.
- Abdullah b. Hamza, Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza b. Süleymân (614/1217), *Mecmûu resâli'l-İmâm Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza*, thk. Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecih, Merkezü'l-Adl ve't-Tevhîd-Dâru'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San'a-Sa'de 1423/2002.
- ..... , *el-İkdu's-semîn fî ahkâmî'l-eimmeti'l-hâdîn*, thk. Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecih, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1421/2001.
- ..... , *Kitâbu's-Şâfi*, I-IV (iki ciltte), Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, San'a 1986, c. I, s. 176 vd.
- Abrahamov, Binyamin (İng. Giriş ve notlarla nşr.), *al-Kâsim b. İbrâhîm on the Proof of God's Existence Kitâb al-Dalîl al-Kabîr*, E.J. Brill, Köln-New York-Kobenhavn 1990.
- Abrahamov, Binyamin, "The Tabaristânis' Question Edition and annotated translation of one of al-Kâsim ibn İbrâhîm's Epistles", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 11 (Jerusalem 1988), ss. 16-54.
- Bağdâdî, Abdulkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasında-ki Farklar*, çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, TDV yayınları, Ankara 1991.
- Bedruddîn el-Hûsî, *Tahrîru'l-efkâr*, thk. Seyyid Ca'fer el-Hüseynî, Mecmau'l-A'lemî li Ehl-i Beyt, Kum 1417/1997.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Kitâbu cûmelin min Ensâbi'l-esrâf*, I-XIII, Tahk. ve takd.: Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1417/1997.
- Büyükkara, Mehmet Ali, "Sosyal, Siyasi ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi", *Divân*, c. 16, sayı: 30 (2011/1), ss. 115-152.
- Doğan, İsa, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun 1996.
- ..... , "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şülik Sempozyumu*, İSAV yay., İstanbul 1993, ss. 557-600.
- Ebû Ca'fer et-Tûsî, Muhammed b. el-Hasan b. Ali (460/1067), *İhtiyâru ma'ri-feti'r-ricâl el-ma'rûf bi ricâlî'l-Keşşî*, thk. Hasan el-Mustafâvî, Dânişgâh-ı Meşhed, Tahran 1348.
- el-Hâkim el-Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed (494/1101), *Nuhab min kitâbi celâi'l-ebşâr* [Wilferd Madelung (nşr.), *Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Gîlân*, içinde ss. 119-133], Orient-Institut, Beirut 1987.
- Emîr Hüseyin b. Bedruddîn Muhammed (663/1265), *Yenâbiu'n-nasiha fi'l-akâidi's-sahîha*, thk. Murtazâ b. Zeyd Mahatvarî Hasenî, Mektebetü Bedr, San'a 1420/1999.
- Fuâd, Abdulfettah Ahmed, *el-İmâmu'z-Zeydî Ahmed b. Süleymân (500-566) ve ârâuhu'l-kelâmiyye*, Riyad 1986.

- Gökalp, Yusuf, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2006.
- ..... , "Zeydiyye mezhebinin görüşleri, kültürel mirası ve İslam düşüncesine katkıları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007), ss. 95-112.
- ..... , *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 1999.
- Hâdî İlelhak, Yahya b. Hüseyin (298/910), *Usûlü'd-Dîn*, (tahk. Abdullah b. Muhammed eş-Şâzelî, *Mecmûu Resâil-i'l-Hâdî ile'l-Hak* içinde) Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1421/2001, ss. 191-196.
- ..... , *fî tesbîti'l-îmâme*, (*Kitâbu'l-Müntehâb ve yelîhi eydan Kitâbu'l-Fünûn* içinde ss. 493-504) Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1414/1993.
- ..... , *Kitâbu's-siyer* (*Kitâbu'l-Ahkâm fî beyâni'l-helâl ve'l-harâm*, içinde c. II, ss. 359-411) Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, San'a 1990.
- Hayyât, Ebu'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman (300/912), *Kitâbu'l-intisâr ve'r-reddu alâ İbni'r-Râvendî el-mulhid*, Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye-Dâru'n-Nedveti'l-İslâmiyye, Beyrut-Kâhire 1987-1988.
- Himyerî, Ebû Saîd Neşvân (573/1175), *el-Hûru'l-în*, thk. Kemal Mustafa, Dâru Âzâl-Mektebetü'l-Yemeniyye, Beyrut-San'a 1985.
- İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hamdan b. Ahmed (322/934), *Kitâbu'z-Zîne*, thk. Abdullah Sellûm es-Samerrâî, Dâru Vâsıt, Bağdad 1982.
- İbnü'l-Murtazâ Ahmed b. Yahya (840/1436), *Mukaddimetü'l-bahri'z-zahhâri'l-câmî' lîmezâhibi ulemâi'l-emsâr* [Muhammed Yahya Behrân es-Sa'dî (907/1502)'nin *Kitâbu'l-cevâhiri'l-ahbâr ve'l-âsarî* ile birlikte], tsh.: Kâdî Abdullâh b. Abdulkerim el-Curâfî, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1409/1988.
- İmâmu'l-Murtazâ Muhammed b. Yahya el-Hâdî İlelhak (310/922), *Mecmûu kütûbi ve resâili'l-İmâm el-Murtazâ*, Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, Sa'de 1423/2002.
- ..... , *Kitâbu'l-usûl*, thk. Abdullâh b. Hammûd el-Izzî, Merkezü'l-Adl ve't-Tevhid-Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Sa'de-Ammân 1421/2001.
- İzzân, Muhammed Yahya Sâlim, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, San'a 1424/2004.
- Kâsım b. Muhammed ez-Zeydî (ö.1029/1620), *el-Esâs liakâidi'l-ekyâs fî ma'rifeti Rabbi'l-âlemîn*, thk. İsa Doğan, Samsun 1998.
- Kasım b. Muhammed, İmam Mansur Billah (1029/1620), *Mecmuu kütûbi ve resâili'l-İmam Mansur Billah Kasım b. Muhammed*, el-Kısmu'l-Evvel, thk. Muhammed Kasım Muhammed Müvekkil, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San'a 1424/2003.
- Ressî, Kâsım b. İbrâhim (246/860), *er-Redd ale'z-zundük İbnü'l-Mukaffa* (*Mecmûu kütûbi ve resâili'l-İmâm el-Kâsım b. er-Ressî*, içinde c. I, ss.

- 319-385), thk. Abdülkerim Ahmed Cedbân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1422/2001.
- ..... , *Mesâilü'l-Kâsım*, (*Mecmûu kütübi ve resâilü'l-İmâm el-Kâsım b. er-Ressî*, içinde c. II, ss. 551-663), thk. Abdülkerim Ahmed Cedbân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1422/2001.
- Khan, M.S., "The Early History of Zaydî Shî'ism in Daylamân and Gilân", *ZDMG*, Band 125 (1975), Wiesbaden, ss. 301-314.
- Kohlberg, Etan, *The Attitude of the Imâmî Shî'is to the Companions of the Prophet*, Ph.D. Dissertation, Oxford University, Oxford 1971.
- ..... , "Some Imami Shi'i Views on the Sahaba" *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, V (1984), 143-75.
- ..... , "Etan Kohlberg, "Some Zaydî Views on the Companions of the Prophet", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 39, No. 1 (1976), ss.. 91-98.
- Kummî-Nevbahtî, *Şîf Fırkalar Kitâbu'l-makâlât ve'l-fırak-Fıraku's-Şia*, çev.: Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu-Ramazân Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- Madelung, Wilferd, "Batriyya or Butriyya", *EI(2) Supplement*, c. XII, Leiden-Brill 2004, ss. 129-130.
- ..... , "Zaydiyya", *EI(2)*, c. XI, E.J. Brill, Leiden 2002, ss. 477-481.
- ..... , *Religious Trends in Early Islamic Iran*, The Persian Heritage Foundation, New York 1988.
- ..... , "Alids of Tabarestân, Daylamân and Gilân", *Eur*, c. I, s. 885.
- Mahatvarî, Murtazâ b. Zeyd (nşr.), *es-Sahabe beyne'l-ifrât ve't-tefrîr*, Mektebetü Bedr, San'a 2012.
- Malatî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman (377/987), *et-Tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehwâ ve'l-bida'*, tah.: Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, Kâhire 1993.
- Mizzî, Cemaluddin Ebi'l-Haccac Yusuf (742/1341), *Tehzibu'l-kemâl fi esmâ'r-ri-câl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessesetü'r-Risale, Beyrut 1992.
- Muhallî, Ebü'l-Hasan Hüsameddin Humejd b. Ahmed (652/1254), *Hadâiku'l-verdiyye fi menâkibi einmeti'z-Zeydiyye*, I-II, Mektebetü Bedr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', San'a 1423/2002.
- Müeyyedî, Allâme Mecdüddîn b. Muhammed b. Mansûr el-Hüseynî, *Levâmiü'l-envâr fi cevâmi'i'l-ulûm ve'l-âsâr ve terâcimi üli'l-ilmî ve'l-enzâr*, I-III, Mektebetü Türâsî'l-İslâmî, Sa'de 1414/1993.
- Nâşî el-Ekber, Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Şirşîr (293/906), *Mesâilü'l-imâme ve muktetefât min kitâbi'l-evsat fi'l-makâlât*, thk. Josef van Ess, Beyrut 1971.
- Seyyid Sârimuddîn el-Vezîr, Seyyid Sârimuddîn İbrâhim b. Muhammed el-Vezîr (914/1508), *el-Feleku'd-devvâr fi ulûmi'l-hadis ve'l-fikh ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Yahya Sâlim İzzân, Mektebetü't-Türâsî'l-İslâmî-Dâru't-Türâsî'l-Yemenî, Sa'de-San'a 1415/1994.

- Subkî, Takıyyuddîn Ali b. Abdî'l-Kâfî eş-Şâfîî (756/1355), *es-Seyfu'l-meslûl alâ men sebbe'r-Resûl*, thk. İyâd Ahmed el-Ğavc, Dâru'l-Feth, Dâru'l-Feth, Ammân 1421/2001.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*, I-III, tsh.: Ahmed Fehmî Muhammed, Dâru's-Surûr, Beyrut 1368/1948.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, İSAM yayınları, İstanbul 2010.
- ..... , "Zeydilerin Sahabe Hakkındaki Görüşleri", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe -Sahabe Kimliği ve Algısı-*, İSAV-Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, ss. 379-388.
- ..... , "Ehl-i Beyt Merkezli Yaklaşımlarda Sahabe İmajı: Zeydiyye Örneği", *Hızır Muhammed (s.a.v.) ve Evrensel Mesajı (20-22 Nisan 2007)*, Çorum 2007 içinde, ss. 217-228.
- Yahya b. Hamza el-Hüseyinî (747/1346), *Risale Vâzîe li'l-mu'tedîn an sebbi Sahabe*, Meahâ İrşâdu zevî'l-fiten li ib'âdi Gulâtî'r-Ravâfid mine'l-Yemen, te'lîfu Ebî Abdîrrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdîi, Mektebetü't-Tev'iyyeti'l-İslâmiyye, Dâru'l-Hadis bi Dimâc, Kâhire 1409.
- Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens. , İstanbul 1998.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-XXV, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1993.
- ..... , Ebû Abdullah Şemsuddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* [Ebu'l-Fadl Abdülkerim b. Hüseyin el-İrâkî (806/1422)'nin *Zeylu mizâni'l-i'tidâl*'i ile birlikte], I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavved-Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Abdulfettâh Ebû Sünne, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995.